

CİBRİL HADİSİ ve EĞİTSEL DEĞERİ

Fuat KARABULUT*

ÖZET

Kendisini öğretmen olarak takdim eden Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğ konusundaki çabalarını bir eğitim-öğretim faaliyeti olarak değerlendirmek mümkündür. Kur'an-ı Kerim de, muhataplarına kitabı ve hikmeti öğreten bir Peygamberden bahsedilmektedir. İnanan insanlar için en güzel örnek olarak sunulan Peygamber'in, eğitim-öğretimde en uygun yöntemleri kullandığı ve böylece büyük başarılar sağladığı görülmektedir. Bu çalışmada öğrenme-öğretme sürecinin iyi kurgulandığı örneklerden birisi olan "Cibril Hadisi", Hz. Peygamber'in kullandığı öğretim yöntemleri açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Cibril, Yöntem, Güdülenme, Soru-Cevap

* Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.

THE JIBRIL HADITH AND ITS EDUCATIONAL VALUE

ABSTRACT

The prophet's actions of notification who introduced himself as a teacher, can also be said that they actually consist of training and education. The Holy Quran also mentions the Prophet who teaches the Book and Wisdom to its addressee., It is seen that the Prophet, who is described as the best sample for the people who believe in utilized the most appropriate methods to get the highest level of education and training. One of the examples in which the process of teaching-learning is well-constructed, the "Hadith of Jibril," was evaluated in terms of teaching methods used by the Prophet.

Key Words: Hadith, Jibril, Method, Motivation, Catechetic.

I- GİRİŞ

Cebrail (as), insan suretinde bizzat Peygamber'e (sav) gelerek iman, İslam, ihsan, kıyametin kopma zamanı ve kıyametin alametleriyle ilgili sorular sormuş ve Peygamber (sav) de cevaplar vermiştir. Bu olayı anlatan hadis de "Cibril Hadisi" olarak isimlendirilmiştir. Bu hadis daha ziyade inanç esasları, özellikle de "kadere iman" konusunda ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Bu çalışmamızda "Cibril Hadisi"nin farklı bir boyutunu, hadisin sonunda bulunan ve doğrudan öğretimi vurgulayan; فإنه جبريل أتاكم يعلمكم دينكم "...O Cibril'di, size dininizi öğretmeye gelmişti" ifadesi, bu hadisin eğitim-öğretim ve Peygamber'in mubelliğ/muallim olarak dinin öğretilmesi

konusunda ortaya koyduğu örneklik açısından değerlendirilmesi düşüncesine zemin hazırlamıştır. Zira yirmi üç yıla yaklaşan peygamberlik hayatı boyunca insanları iman etmeye, Kur'an'a uymaya, güzel ahlakı yaşamaya çağıran Peygamber'in icra ettiği ilahi tebliğ görevi, asıl itibarıyla bir eğitim-öğretim faaliyetidir.¹

Çalışmada öncelikle hadisin metinleri içerisinde en kapsamlı olanı tercih edilerek alınacak, sonra da diğer kaynaklara ve bu kaynaklarda bulunan rivayetlerin –varsa- metin farklılıklarına işaret edilecek ve rivayetlerin senedleri değerlendirilecektir. Senedler değerlendirilirken sadece haklarında cerh söz konusu olan ravilere değinilecek, ta'dil edilen ravilerden bahsedilmeyecektir. Bu derlendirmelerden sonra söz konusu hadis eğitsel değeri açısından ele alınacaktır.

A. Sened ve Metin Açısından Cibril Hadisi

Cibril hadisi, başta Buharî ve Müslim olmak üzere birçok temel hadis kaynağında yer almaktadır. Ancak bu çalışmada Kütüb-i Sitte'deki rivayetler esas alınacak, hadisin geçtiği diğer kaynaklara sadece işaret etmekle yetinilecektir. Hadisin en kapsamlı metni verildikten sonra diğer kaynaklarda geçen rivayetlerin senedleri verilecek ve –varsa- rivayet farklılıklarına işaret edilecektir.

1. Ömer b. el-Hattâb ve Abdullah b. Ömer'den Gelen Rivayetler

Müslim (v. 261) – Ebû Hayseme Zuheyr b. Harb (v. 234) – Vekî' (b. el-Cerrâh) (v. 196) – Kehmes (b. el-Hasen) (v. 149) – Abdullah b. Bureyde – Yahya b. Ya'mer (v. 129) H² Ubeydullah b. Muaz el-Anberî (v.

¹ Hamidullah, İslam Peygamberi, II/758.

² *Hau't-Tahvîl*: Birden fazla senedi/rivayeti bulunan bir hadisin bu senedleri/rivayetleri bir

237) – Babası (Muaz b. Muaz el-Anberî) (v. 196)– Kehmes (v. 149) – İbn Bureyde – Yahya (b. Ya’mer) (v. 129) – Abdullah b. Ömer – Ömer b. el-Hattâb – Resûlullah (sav) senedleriyle rivayet edilen hadiste Yahya (b. Ya’mer) şöyle demiş:

“Basra’da kader hakkında ilk söz söyleyen kişi, Ma’bed el-Cühenî’dir. Bir ara ben ve Humejd b. Abdirrahman el-Himyeri hac veya umre yapmak üzere yola çıktık ve aramızda; “Resûlullah’ın (sav) ashabından bir kimseye rastlasak da şunların söylediklerini ona sorsak” diyorduk. Bir süre sonra mescide girmekte olan Abdullah b. Ömer’e rastladık. Ben ve arkadaşım, birimiz sağından birimiz solundan olmak üzere yanına sokulduk. Ben arkadaşımın sözü bana bırakacağını anlayarak: “Ya Eba Abdirrahman! Bizim oralarda bir takım insanlar türedi. Bunlar Kur’an’ı okuyor ve ilmi araştırıyorlar.” dedim. (Sonra) onların hallerini, kaderin varlığını kabul etmediklerini ve (olayların) Allah’ın bilgisi ve takdiri olmaksızın yeni yeni meydana geldiğini³ iddia ettiklerini anlattı. Bunun üzerine Abdullah; “onlarla karşılaştığın zaman onlara, benim onlardan beri olduğumu, onların da benden beri olduklarını haber ver. Abdullah b. Ömer’in adına yemin ettiği Zât’a yemin olsun ki, onlardan birisinin Uhud Dağı kadar altını olsa ve onu infak etse, kadere iman etmedikçe Allah onun bu infakını kabul etmez.” dedi. Sonra şöyle devam etti: “Bana babam Ömer b. el-Hattâb şunu rivayet etti ve dedi ki:

yerde verilmek istendiğinde bunların arasına konan işaret, noktasız ح (Aydın, *Hadis Istihlâhları Sözlüğü*, s. 133).

³ أن لا قدر وأن الأمر أنف³ “Allah’ın ilmi ve kaderi olmaksızın yeni yeni meydana gelen” demektir. (Dâvudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I/111.)

"Bir gün Resûlullah'ın (s.a.s.) yanında bulunduğumuz sırada yanımıza, elbisesi bembeyaz, saçı simsiyah bir zat çıkageldi. Üzerinde yolculuk eseri görülüyor, bizden de kendisini kimse tanımıyordu. Peygamber'in (s.a.s.) yanına oturdu ve dizlerini onun dizlerine dayadı. Ellerini de uylukları üzerine koydu ve:

"Ya Muhammed! Bana İslâm'ın ne olduğunu söyle" dedi.

Resûlullah (s.a.s.): "İslâm; Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Resûlü olduğuna şehadet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse Beyt'i hac etmendir" buyurdu. O zat: "Doğru söyledin" dedi. Babam dedi ki: "Biz buna hayret ettik. Zira hem soruyor, hem de tasdik ediyordu."

"Bana imanın ne olduğunu söyler misin?" dedi. Resûlullah (s.a.s.):

"Allah'a, Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanman, bir de kadere, hayrına şerrine inanmandır" buyurdu. Yine: "Doğru söyledin" dedi. O zat: "Bana ihsanın ne olduğunu söyler misin?" dedi. Resûlullah (s.a.s.):

"Allah'a O'nu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Çünkü her ne kadar sen onu görmüyorsan da, o seni muhakkak görür" buyurdu. O zat:

"Bana kıyametten (ne zaman kopacağından) haber ver" dedi.

Resûlullah (s.a.s.): "Bu meselede kendisine sorulan, sorandan daha çok bilgi sahibi değildir" buyurdular.

"O halde bana alâmetlerini söyler misin?" dedi. Peygamber (s.a.s.):

"Câriyenin kendi sahibesini doğurması ve yalın ayak, çıplak, yoksul koyun çobanlarının bina yapmakta birbirleriyle yarış ettiklerini görmendir" buyurdu.

Babam dedi ki: "Bundan sonra o zat gitti. Ben hayli bir süre bekledim. Sonunda Allah Resûlü bana: "Ya Ömer! O soru soran zatın kim olduğunu biliyor musun?" dedi. "Allah ve Resûlü bilir" dedim.

"Gerçekten o, Cibrîl'di. Size dininizi öğretmeye gelmişti" buyurdular.⁴

Ebû Dâvud aynı hadisi, Ubeydullah b. Muaz el-Anberî (v. 237) – Babası Muaz b. Muaz) (v. 196) – Kehmes (v. 149) – İbn Bureyde – Yahya (b. Ya'mer) (v. 129) – Abdullah b. Ömer – Ömer b. el-Hattâb – Resûlullah (sav) senediyle nakletmektedir.⁵

Söz konusu hadisi, Ebû Ammar el-Hüseyn b. Hureys el-Huzai (v. 244) – Vekî' (v. 196) – Kehmes (b. el-Hasen) (v. 149) – Abdullah b. Bureyde – Yahyab. Ya'mer (v. 129) – Abdullah b. Ömer – Ömer b. el-Hattâb – Resûlullah (sav) senediyle nakleden Tirmizî; hadisin "Hasen-Sahîh"⁶ olduğunu belirtmektedir.⁷

İbn Mâce ise aynı hadisi; Ali b. Muhammed (v. 233) – Vekî' (v. 196) – Kehmes b. el-Hasen (v. 149) – Abdullah b. Bureyd – Yahyab. Ya'mer (v. 129) – Abdullah b. Ömer – Ömer b. el-Hattâb – Resûlullah (sav) senediyle vermektedir.⁸

⁴ Müslim, İman, 1.

⁵ Ebû Dâvud, Sünnet, 16.

⁶ *Hasen-Sahih*: Tirmizî'nin çokça kullandığı bu ıstilahtan şu manalardan biri veya bir kaçını kastettiği tahmin edilmektedir: 1. Hasen iken diğer rivayetlerin desteğiyle sahih hadis derecesine yükselen hadis. 2. Birden fazla senedi olup da bunlardan bazıları hasen, bazıları da sahih olan hadis. 3. Bazı alimlerce hasen, diğer bazılarınca sahih kabul edilen hadis. 4. Hasenden üstün olan, ancak sahih hadis derecesine çıkamayan hadis. 5. Kendisiyle amel edilmiş olan sahih hadis. (Aydın, a.g.e., s. 131).

⁷ Tirmizî, İman, 4.

⁸ İbn Mâce, Mukaddime, 9.

2. Ebû Hureyre'den Gelen Rivayetler

Musedded (v. 228) – İsmail b. İbrahim (v. 193) – Ebû Hayyân et-Teymî (v. 198) – Ebû Zuraa' – Ebû Hureyre – Peygamber (sav) ve İshâk (h. 238) – Cerîr (v. 188) – Ebû Hayyân (v. 198) – Ebû Zuraa' – Ebû Hureyre – Resûlullah (sav) senedleriyle nakledilen hadiste, Ebû Hureyre (ra) şöyle demiştir:

"Hz. Peygamber'in (sav) insanların arasında bulunduğu bir gün, bir adam çıkageldi ve: "Ey Allah'ın Resûlu! İman nedir? diye sordu.

O (sav) da: "Allah'a, meleklerine, O'na kavuşmaya, peygamberlerine ve yeniden dirilmeye inanmandır" buyurdu.

Adam: "İslam nedir?" diye sordu.

O (sav): "Allah'a ibadet etmen ve o'na hiçbir şeyi ortak koşmaman, namaz kılman, farz olan zekatı vermen ve Ramazan orucunu tutmandır" buyurdu.

Adam: "İhsan nedir?" diye sordu.

O (sav): "Allah'ı görüyormuşçasına O'na kulluk etmendir. Her ne kadar sen O'nu göremesen de, O seni görmektedir" buyurdu.

Adam: "Kıyamet ne zaman (kopacak)?" diye sordu.

O (sav): "Kendisine soru sorulan kişi soruyu sorandan daha fazla bilgi sahibi değildir. Ancak sana bazı alametlerini haber vereceğim. Bunlar: Cariyenin efendisini doğurması, baldırı çıplak deve çobanlarının binaları yükseltme yarışına girmesidir. Kıyametin ne zaman kopacağı, Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği beş gaip şeye dahildir." buyurduktan sonra şu ayeti okudu: إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ

السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ
"Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır." (Lokman, 31/34) Sonra adam dönüp gitti. Peygamber (sav): "

O adamı bana geri getirin" buyurdu. Bunun üzerine ashab, onu geri getirmek için aramaya koyuldular. Fakat ondan hiçbir eser göremediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav):

"O, Cibril'di. İnsanlara dinlerini öğretmek için gelmişti." buyurdular.⁹

Müslim, bu hadisi; Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (v. 235) ve Zuheyr b. Harb (v. 234) – İbn Uleyye (v. 194); Zuheyr (v. 234) – İsmail b. İbrahim (v. 193) – Ebû Hayyân (v. 198) – Ebû Zuraa' b. Amr b. Cerîr – Ebû Hureyre – Resûlullah (sav) senediyle nakletmektedir.¹⁰

Müslim'in; Zuheyr b. Harb (v. 234) – Cerîr (v. 188) – Umara (ki o, İbnu'l-Ka'kaa'dır) – Ebû Zuraa' – Ebû Hureyre – Resûlullah (sav) senediyle naklettiği hadis ise farklı olarak şöyle başlamaktadır: *"Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Bana sorun." Ashab ona bir şey sormaktan çekindiler. Derken bir adam çıkageldi ve..."* Ayrıca bu rivayette kadere iman da yer almaktadır. Hadisin son kısmında ise; *"O, Cibril'di. Sizin öğrenmenizi istedi. Zira sizler soru sormadınız."¹¹ ifadesi bulunmaktadır.*

Nesaî'nin; Muhammed b. Kudame (v. 250) – Cerîr (v. 188) – Ebû Ferve (Urve b. Haris) – Ebû Zuraa' – Ebû Hureyre ve Ebû Zerr – Resûlullah (sav) senediyle naklettiği hadiste ise, şahıs "İslam nedir?" sorusuyla başlar ve kadere iman yer almakla beraber ahirete iman ifadesi yer almamaktadır. Şahsın ayrılıp gitmesinden sonra ise Peygamber'in (sav) farklı olarak; *"...Muhammed'i gerçek dinle hidayet rehberi ve müjdeleyici olarak gönderen Zât'a yemin olsun ki, kıyametin ne zaman kopacağını sizlerden herhangi bir şahıstan daha fazla bilmiyorum. Bu şahıs ise, Dihye el-Kelbî sure-*

⁹ Buhari, İman, 37; Tefsir, 31.

¹⁰ Müslim, İman, 5.

¹¹ Müslim, İman, 7.

tinde gelen Cibril'dir."¹²dediğine yer verilmektedir. Ancak İbn Hacer, Dıhye suretinde geldiğini söylemek vehimden¹³ ibarettir. Zira Dıhye bilinen bir şahıs olmasına rağmen Hz. Ömer kendilerinden hiç kimsenin onu tanımadığını ifade etmektedir.¹⁴

İbn Mace ise, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (v. 235) – İsmail b. Uleyye (v. 194) – Ebû Hayyân (v. 198) – Ebû Zuraa' – Ebû Hureyre – Resûlullah (sav) senediyle naklettiği rivayetinde, hadisin son kısmında yer alan ve gelen kişinin Cibril olduğunu beyan eden ifadeye yer vermemiştir.¹⁵

Tirmizî, bu konuda Talha b. Ubeydillah, Enes b. Malik ve Ebû Hureyre'den hadis rivayet edildiğini belirtmektedir.¹⁶ Ahmed b. Hanbel, ismini Amir, Ebû Amir veya Ebû Malik olarak verdiği sahabeden nakletmektedir.¹⁷

Cibril hadisi, Kütüb-i Sitte, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i,¹⁸ İbn Huzeyme'nin Sahîh'i,¹⁹ İbn Hibbân'ın Sahîh'i,²⁰ et-Tayalisi'nin Müsned'i,²¹ Taberânî'nin Mu'cemu'l-Evsât'i,²² İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'i,²³ Beyhakî'nin Şuabu'l-İman'ı²⁴ ve diğer birçok kaynakta yer almaktadır.²⁵

¹² Nesâî, İman, 6.

¹³ *Vehm*: Ravinin hadisi hep zanla, bazen böyle, bazen şöyle olarak tereddütlü rivayet etmesi. Bu durum ravinin zabtının eksikliğini gösterir ve bu yönden cerhine sebep olur. (Aydınlı, a.g.e., s. 331).

¹⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I/166.

¹⁵ İbn Mâce, *Mukaddime*, 9.

¹⁶ Tirmizî, İman, 4.

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/129, 164.

¹⁸ *Müsned*, I/27, 51, 319, II/107, 426, IV/129, 164.

¹⁹ İbn Huzeyme, *Sahihu İbn Huzeyme*, IV/5.

²⁰ İbn Hibban, *Sahihu İbn Hibban*, I/375, 397.

²¹ et-Tayalisi, *Müsnedu't-Tayalisi*, s. 5.

²² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, V/237.

²³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI/157.

²⁴ Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, I/52.

²⁵ Buharî öncesi kaynaklar için bkz. Tatlı, Bekir, Buharî (v. 256) Öncesi Kaynaklarda Cibril

Ebû Hureyre ve Ebû Zerr tarikiyle rivayet edilen ve Cibril'in (as) Dihye el-Kelbi suretinde geldiğinin ifade eden Nesai rivayetinde vehm bulunduğu ifade edilmiş olsa da,²⁶ hadislerin, senedleri bakımından güvenilir ravilerden müteşekkil sahih hadisler olduklarını söylemek mümkündür.²⁷

Benzer değerlendirme Buharî öncesi dönemdeki kaynaklarda yer alan Cibril hadisi rivayetleri için de yapılmaktadır. Zira bu rivayetlerin bir kısmının isnadı açısından sahih oldukları, kendilerine zayıflık bulunan hadislerin ise, mana ve muhteva bakımından sahih hadisleri destekledikleri düşünülürse, hasen li gayrihi derecesine yükseldikleri söylenebilir.²⁸

Metinlere gelince, bir takım farklılıklar bulunmakla beraber, tamamen farklı sonuçlar doğuracak bir farklılıktan bahsetmek mümkün görülmemektedir. Metinlerde yer alan farklılıklar şöyle sıralanabilir:

a. Hz. Ömer ve oğlu Abdullah tarikiyle gelen rivayetlerde, Peygamber'e gelip soru soran şahıs, dikkat çekici bir şekilde tasvir edilirken, Ebû Hureyre'den gelen rivayetlerde ise, Nesaî'nin rivayeti ayrı tutulacak olunursa, soru soran şahsın tasviriyle ilgili bir bilgi yer almadığı gibi, bazı kaynaklarda yer alan rivayetlerde gelenin Cebrail (as) olduğu hadisin başında beyan edilmektedir.

Hadisi'nin İsnadlarının Tahlihi, Dini Araştırmalar Dergisi, VI/21-63; Tatlı, B., Buharî (v. 256) Öncesi Dönemde Cibril Hadisi ve Metin Tahlihi, Dini Araştırmalar Dergisi, VIII/205-237.

²⁶ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, I/166.

²⁷ Hadislerin senedlerinde bulunan ravilerin cerh ve ta'dîl durumları için, İbn Ebî Hâtim'in "el-Cerh ve't-Ta'dîl, Zehebî'nin "Mizanu'l-İ'tidâl" ve İbn Hacer'in "Tehzîbu't-Tehzîb" ine bakılmıştır.

²⁸ Bkz., Tatlı, Buharî (v. 256) Öncesi Kaynaklarda Cibril Hadisi'nin İsnadlarının Tahlihi, s. 62.

b. Hz. Ömer ve oğlu Abdullah tarikiyle gelen rivayetlerde, “kadere iman” hususu çok net olarak bulunmaktadır. Ebû Hureyre rivayetlerinde ise, Müslim ve Nesaî'nin kitaplarına aldıkları rivayetlerinde yer almakla beraber, genelde kadere iman bulunmamaktadır. Nesaî'nin rivayetinde “kadere iman” varken, “ahirete iman” yer almamaktadır.

c. Hz. Ömer ve oğlu Abdullah tarikiyle gelen rivayetlerde, İslam'ın tanımının kapsamında “hac” varken, Ebû Hureyre rivayetlerinde ise, hacdan bahsedilmemektedir.

d. Hz. Ömer ve oğlu Abdullah tarikiyle gelen rivayetlerde, kıyametin alametleri sayıldıktan sonra Lokman suresinin 34. Ayeti yer almazken, Ebû Hureyre'den gelen rivayetlerde ise bu ayet yer almaktadır.

Hadisin genel bütünlüğü düşünüldüğünde, birbirleriyle çelişkili bir sonuç ortaya çıkaracak nitelikte olmayan bu farklılıkların manayla rivayetten kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Hac ibadeti, hicretin altıncı²⁹ veya dokuzuncu yılında farz kılınmıştır.³⁰ Dolayısıyla İslam'ın şartları arasında hac da sayıldığına göre, bu olayın en erken hicri altıncı yılında cereyan ettiğini söylemek mümkündür.

B. Eğitsel Değeri Açısından Cibril Hadisi

Yaratılmışların en üstünü ve Allah'ın halifesi olarak yaratılan, bu üstünlüğü sahip olduğu öğrenme-öğretme potansiyeliyle elde edebileceğinin idrakinde olan insan, hak ettiği değeri kazanabilmek için eğitim-öğretime ihtiyaç duyar. Eğitim-öğretimin başarılı olması için yöntemin büyük önemi ve işlevi vardır. Öğretim rastgele yapılırsa, hem fazla enerji

²⁹ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, III/477; Şevkanî, Neylu'l-Evtar, I/919.

³⁰ Şevkanî, Neylu'l-Evtar, I/919.

harcanır hem de zaman israfına yol açar. “Vusulsüzlük usulsüzlükten-
dir” özdeyişi bu gerçeğe işaret etmektedirler. Öğretmenler de, zamanla-
rını daha verimli kullanmak ve öğretme-öğrenme ortamında istenilen
amaçları gerçekleştirmek için bir öğretmene ihtiyaç duyarlar. “Yöntem,
hocaların hocasıdır” ifadesiyle bu gerçek vurgulanmak istenmiştir.³¹

Öğretmenlikte esas olan, bildiklerini büyük ustalıkla öğrencileri-
ne aktarabilmektir. Öğrencilerin ruhsal yapılarını bilmek, onların seviye-
lerine inebilmek çok önemlidir. Mesleki güç, öğretmenlik kabiliyetiyle
birleşirse mesele halledilir, başarı ve verim artar. Öğretmen bilgi baki-
mından öğrencide daha üstün olduğuna göre, mesele; bilineni öğrenciye
aktarabilme meselesidir. Bunun için de öğretim yöntem ve tekniklerini
bilmeye ihtiyacımız vardır.³²

Unutulmamalıdır ki, değişik yöntem ve teknikler kullanan bir
öğretmen, tek yolla öğretimi en etkili kullanan öğretmenden daha etkili-
dir.³³ Eğitim-öğretim sürecinde uygun yöntem ve tekniğin seçimi, bunla-
rın yerinde ve zamanında kullanılması, öğretmen ve öğrenci başarısını
artıran temel etkenlerdendir.³⁴

Geçmişte İslam eğitimcileri bunun önemini çok iyi kavramış ve
öğretim etkinliklerinde bunun gereğini yapmışlardır. Öğretmenler, yön-
tem sayesinde tam verimli bir öğretim yapmışlar ve öğrencilerin düzey-
lerine inerek onlarla sevgi saygı ortamı oluşturmuşlardır.³⁵

³¹ Aydın, M.Zeki, Din Öğretiminde Yöntemler, s. 44.

³² Öcal, Mustafa, Din Eğitim ve Öğretiminde Metodlar, s. 50.

³³ Tok, Türkay N., Etkili Öğretim İçin Yöntem ve Teknikler, Öğretim İlke ve Yöntemleri
içinde (s. 161-230), Pegem Akademi, Ankara, 2011, s. 140.

³⁴ Tok, T. N., a.g.e., s. 162.

³⁵ Aydın, a.g.e., s. 45.

Sevgi ve saygıya dayalı bu eğitim-öğretim ortamının teşekkülünde, İslam eğitimcileri için en önemli örnekliliği bizzat İslam Peygamber'i ortaya koymuştur. Zira ahlakının mükemmelliği,³⁶ beyanlarının özlü ve etkili oluşu,³⁷ ikazlarındaki nezaketi,³⁸ üslubundaki merhamet ve yumuşaklığı,³⁹ kızgınlığında bile sadece hakkı dile getirmesi,⁴⁰ muhataplarının durumunu önceleyen tavrı⁴¹ ve zekasının yüksekliği ile tebarüz eden Peygamberin (sav) yürüttüğü tebliğ görevinin, bir eğitim-öğretim faaliyetinden ibaret olduğunu hem; "... size kitabı ve hikmeti öğreten bir Resûl..."⁴² ifadesiyle Kur'an-ı Kerim, hem de "...Ben de ancak bir öğretmen olarak gönderildim..."⁴³ ifadeleriyle Peygamber (sav) beyan etmektedir. Peygamber (sav) bu beyanlarıyla, peygamberlik müessesesinin esas vazifesinin olduğunu vurgulamakla kalmaz, terbiyenin ehemmiyetine de dikkat çekmektedir.⁴⁴ Hiç şüphesiz ki, bu öğretim faaliyetlerine konu olan İslam dini ile ilgili bilgilerdir.

Peygamber (sav), bir öğretmen olarak gönderildiği toplumda meydana getirdiği değişim ve yeni bir toplumun inşasında ortaya koyduğu örnekliliğiyle, muhataplarının düzeyine ve ihtiyaçlarına en uygun olan eğitim-öğretim yöntemlerini benimsemiş ve uygulamıştır.

Cibril hadisi özelinden hareketle bakıldığında, öğretme-öğrenme süreciyle beraber öğretmen-öğrenci ilişkileri konusunda da örnekler

³⁶ Kalem, 68/4.

³⁷ Buharî, Cihad, 122; Tabir, 11, 22; İtisam, 1; Müslim, Cuma, 46; Mesacid, 6; Nesaî, Cihad, 1.

³⁸ Müslim, Mesacid, 33; İbn Mâce, Taharet, 78.

³⁹ Al-i İmran, 3/159; Tevbe, 9/128; Tirmizî, Birr, 15; İbn Mâce, Cenaiz, 41.

⁴⁰ Ebû Dâvud, İlim, 3.

⁴¹ Deylemî, V/359; Beyhakî, Şuabu'l-İman, II/281.

⁴² Bakara, 2/129,151; Al-i İmran, 3/164; Cuma, 62/2.

⁴³ İbn Mâce, Mukaddime, 17.

⁴⁴ Canan, İbrahim, Hz. Peygamber'in (sav) Sünnetinde Terbiye, s. 71.

sunmaktadır. Cebrail'in (as) Peygamber'in (sav) huzurunda oturuş şekli, ilim öğrencisinin hocasının huzurunda takınması gereken davranış şekli açısından örneklik teşkil etmektedir.⁴⁵

Peygamber'in (sav), öğrenme-öğretme sürecinde amaçlanan sonuçların alınması ve etkili bir öğretimin sağlanması için, güdülenmeyi (motivasyonu) ve soru cevap yöntemini aynı anda ve etkili bir şekilde kullandığı görülmektedir.

1. Eğitim-Öğretimde Güdülenme (Motivasyon) Açısından Cibril Hadisi

İnsanı içten harekete geçirerek belli bir yönde davranışa sevk eden faktörler vardır. Bunlar eğitim literatüründe ilgi, istek, dikkat, ihtiyaç, arzu, amaç, dürtü... gibi kelimelerle ifade edilir. Davranışların temelinde yer alan bu faktörleri ifade etmek için genel olarak "güdü" kelimesi kullanılır. İşte bireyin davranışlarını belirleyen dinamik faktörlere güdülenme ya da motivasyon denmektedir.⁴⁶

Öğrenme sürecinin başında öğrencilerin öğrenmeye karşı güdülenmeleri büyük önem taşır. Zira güdülenmiş öğrenciler ile güdülenmemiş öğrencilerin davranışları arasında önemli farklar vardır.

Güdülenmiş davranışların başlıca özellikleri şunlardır:

- a. İlgi duyma ve dikkat etmede süreklilik,
- b. Davranışını yapılması için çaba göstermeye ve gerekli zaman harcamaya isteklilik,

⁴⁵ Nevevî, Sahihu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî, I/228; Sindî, Sunenu'n-Nesaî bi Şerhi'l-Hafız Celaleddin es-Suyutî ve Haşiyeti'l-İmam es-Sindî, XIII/97; Mubarekfûrî, TuHFetu'l-Ahvezî bi Şerhi Cami'it-Tirmîzî, VII/388.

⁴⁶ Hökelekli, Hayati, Din Psikolojisi, s. 80.

c. Konu üzerinde odaklaşma, kendini verme ve güçlüklerle karşılaşıldığında istenilen davranışı yapmaktan vazgeçmeme, sonuca gitmede ısrarlı ve kararlılık.⁴⁷

Görüldüğü gibi, öğrenme-öğretme sürecinin etkili olması ve istenilen amaçları gerçekleştirmesi için öğrencinin öğrenme sürecinde motivasyonunu sağlayacak faktörlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Güdülenmeyi sağlayacak en önemli faktörlerden birisi de dikkatin yoğunlaştırılmasıdır. Zira dikkatin yoğunlaştırılması öğrenciler açısından güçlü bir pekiştiricidir.⁴⁸

Belli bir olaya odaklanma olarak tanımlanabilecek olan dikkat, çabuk öğrenmeye yardımcı olan ve öğrenilen bir alışkanlıktır. Bu nedenle öğretmenler, öğrencilerin belli bir konuya yoğunlaşmasını sağlamak için öncelikle konuya karşı merak uyandırmalıdır.⁴⁹ Öğrencilere sorular sormak ve onların meraklarını uyandırmak, dikkatin belli bir noktada toplanmasını sağlar. İşte öğrenme, dikkat etme süreciyle başlayıp⁵⁰ diğer öğrenme ilkelerinin etkisiyle devam etmektedir.

Cibril Hadisine bakıldığında, öğretimin istenilen düzeyde ve etkili olması için muhatapların güdülenmesini, sürecin başından sonuna kadar koruyan, meraklarını ve dikkatlerini sürekli dinamik tutan bir öğrenme-öğretme sürecinin kurgulandığı görülmektedir. Hadiste merak uyandırmak ve dikkati yoğunlaştırmak suretiyle güdülenmeyi sağlayan süreçleri şöyle sıralayabiliriz:

⁴⁷ Erdem, Münire, Akman, Yasemin, Eğitim Psikolojisi, s. 222.

⁴⁸ Selçuk, Ziya, Eğitim Psikolojisi, s. 132.

⁴⁹ Tok, Ş, a.g.e., s. 131.

⁵⁰ Senemoğlu, Nuray, Geliş Öğrenme ve Öğretim, s. 288-292.

a. Müslim'in rivayetinin baş tarafında yer alan; *"Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Bana sorun." Ashab ona bir şey sormaktan çekindiler..."*⁵¹ ifadesiyle somutlaşan ve kendisine soru sorulmasını isteyen tavrıyla Peygamber (sav), muhataplarının dikkatini çekmekte ve sorulacak sorular ve verilecek cevaplarla önemli bir öğrenme-öğretme sürecinin gerçekleşeceğini haber vermektedir. Bu hadisi rivayet eden sahabenin ifadesi, sahabenin bu tavır karşısında şaşırıldığını ve bu sebeple soru sormaktan kaçındığını ortaya koymaktadır. Zira Peygamber (sav), lüzumsuz yere çok soru sorulmasından hoşlanmadığını ve bunu Allah'ın müminlere kerih gördüğünü beyan etmektedir.⁵² Dolayısıyla Peygamber'in (sav) ısrarla kendisine soru sorulmasını istemesi, muhataplarını şaşkınlığa sevk ettiği gibi, meraklarını uyandırmak ve dikkatlerinin konuşacağı hususlar üzerinde yoğunlaşmasını sağlamak suretiyle onları motive etmektedir.

b. Güdülenmeyi sağlayan ikinci husus, Peygamber'e soru sormak üzere gelen şahsın tasvir edildiği bölümdür. *"Bir gün Rasûlullah (s.a.s.)'in yanında bulunduğumuz sırada yanımıza, elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah bir zat çıkageldi. Üzerinde yolculuk eseri görülüyor, bizden de kendisini kimse tanıyamıyordu. Doğru peygamber (s.a.s.)'in yanına oturdu ve dizlerini onun dizlerine dayadı. Ellerini de uylukları üzerine koydu ve..."* ifadeleriyle tasvir edilen bu bölümde, gelen şahsın orada bulunan hiç kimse tarafından tanınmaması, kılık-kıyafeti, şekli-şemali, üzerinde hiçbir yolculuk eserinin bulunmaması ve Peygamber'in (sav) yanına oturmuş şekliyle Peygam-

⁵¹ Müslim, İman, 7.

⁵² Müslim, Fedail, 130-137; Akdiye, 10-14.

ber'in (sav) huzurunda oturan sahabenin dikkatlerini fazlasıyla çektiği görülmektedir.

c. Güdülenmeyi sağlayan üçüncü husus, Peygamber'e (sav) soru soran kişinin, her sorunun cevabından sonra; *"Doğru söyledin"* demesidir. Sahabenin, özellikle de Hz. Ömer'in, Resûlullah'ı (sav) adeta imtihan eden bu tavır karşısında, hem şaşkırdıklarını, hem de bu davranış şeklinden hoşlanmadıklarını, ancak Resûlullah'ın (sav) herhangi bir tepki vermemesi üzerine ses çıkarmadıklarını görmekteyiz. Çünkü soru, tabiat gereği hakkında bilgi sahibi olunmayan konuda sorulur. Cevapların sonundaki tasdik ise, soranın sorduğu şeyi bildiğini ortaya koymaktadır ki, bu da soru sorma adabına aykırı bir durumdur.⁵³ Orada oturan sahabe'nin merakını ve dikkatini celbeden bu davranış şeklinin güdülenmeyi üst seviyede tuttuğu söylenebilir.

d. Güdülenmeyi sağlayan dördüncü husus ise, hadisin sonunda yer alan; *"...Bundan sonra o zat gitti. Ben hayli bir süre bekledim. Sonunda Allah Resûlü bana: "Ya Ömer! O soru soran zatın kim olduğunu biliyor musun?" dedi. "Allah ve Resûlü bilir" dedim. "Gerçekten o, Cibril'di. Size dininizi öğretmeye gelmişti" buyurdular"* ifadesidir.

Buharî'de geçen rivayette ise; *"Peygamber (sav): "O adamı bana geri getirin"* buyurdu. Bunun üzerine ashab, onu geri getirmek için aramaya koyuldular. Fakat ondan hiçbir eser göremediler" ifadesi yer almaktadır.

Görüldüğü gibi, hadisin bitişi de başlangıcında olduğu gibi dikkat çekici ve merak duygusunu harekete geçirici niteliktedir.

⁵³ Azimâbadî, Avnu'l-Ma'bud Şerhu Suneni Ebi Dâvud, XII/341.

Cibril Hadisinin, eğitimde güdülenme bağlamında değerlendirildiğinde, öğrenme-öğretme sürecinin başından sonuna kadar, muhatapın ilgisini, dikkatini ve merakını sürekli canlı tutan dinamik bir öğrenme sürecini sağladığı görülmektedir.

Dikkati yoğunlaştırmanın öğrenciler açısından güçlü bir pekiştirici olduğu gerçeği göz önünde tutulduğunda, bir öğretmen olarak Peygamber'in (sav), ahabının eğitim-öğretiminde en uygun ve faydalı metodu kullanmak konusunda ne kadar titiz ve dikkatli davrandığı ve öğrenmenin kalıcılığını sağlamak için uygun öğrenme ortamları hazırladığı görülecektir. Öğretmek istediği hususları planlarken, muhataplarının ihtiyaç ve öğrenme düzeylerini dikkate alarak, en uygun öğrenme stratejilerinin kullanıldığı bir öğretim sürecini kurguladığı ortaya çıkmaktadır.

2. Soru-Cevap Yöntemi Açısından Cibril Hadis

Soru-cevap yöntemi, öğretmen tarafından bir takım sorular sorulması ve cevapların alınmasına dayanan bir öğretim yöntemidir.⁵⁴ Soru-cevap yöntemini, konuların öğrencilere bir takım sorular sorulması ve alınan cevapların eleştirilmesi ile işlenmesidir,⁵⁵ şeklinde tanımlamak da mümkündür.

Soru-cevap yöntemi uygun bir şekilde kullanıldığı zaman, öğrencilerin düşünceleri uyarılmak suretiyle, öğrenciler hareketli, öğrenme-öğretim ortamı sürekli dinamik ve derse ilgi yüksek tutulabilir.⁵⁶

Soru-cevap yönteminin etkili bir şekilde kullanılabilmesi için;

- Soru, kısa, açık ve anlaşılır olmalı,

⁵⁴ Öcal, a.g.e., s. 249; Aydın, a.g.e., s. 228.

⁵⁵ Bilgin, Beyza - Şelçuk, Mualla, Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri, s. 120.

⁵⁶ Bilgin-Selçuk, a.g.e., s.120.

- Sorunun belli bir amacı olmalı,
- Soru, öğrencilerin seviyesine uygun ve öğretici nitelikte olmalı,
- Soru, cevabı veya cevabın bir kısmını açıklayan nitelikte olmamalı,
- Soru, evet-hayır şeklinde cevaplandırılacak nitelikte olmamalı,
- Cevap, soruda istenilen bilgiyi, doğru, tam ve açık bir şekilde beyan etmeli,
- Cevap, “evet-hayır” şeklinde olmamalı, istenilen bilgi mantığı çerçevede ve tutarlı bir şekilde ortaya konulmalı,
- Öğrencinin verdiği doğru cevaplar takdir edilmeli ve bu cevapların doğruluğu vurgulanmalıdır.⁵⁷

Soru-cevap yöntemi, eski kullanım şekliyle “isticvab yöntemi”, İslam aleminde başlangıcından beri kullanılagelen bir yöntemdir.⁵⁸

İslami terbiye ve tezkiye faaliyetinde öğretmen ile öğrenci arasında sağlam bir irtibat ve sınırsız bir ilişki vardır.⁵⁹ Allah Resûlü (sav), ashabıyla karşılıklı konuşur, onları tefekküre sevk etmek için, sahabeye bir takım sorular yöneltir ve öğrenme için en uygun havanın yakalandığına inandığı anda ise cevap vermek suretiyle onları eğitirdi.⁶⁰

Bazen de sahabenin, öğrenmek istedikleri hususları ve karşılaş-tıkları problemleri Peygamber’e (sav) sorduğu, O’nun (sav) da, kendisine

⁵⁷ Bilgin-Selçuk, a.g.e., s.121-123; Öcal, a.g.e., s. 253-255; Aydın, a.g.e., s. 240-254.

⁵⁸ Öcal, a.g.e., s. 251.

⁵⁹ Çelik, Ömer – Öztürk, Mustafa, Üsve-i Hasene 2, II/276.

⁶⁰ Buharî, Cihad, 46; Müslim, İman, 48-49; Birr, 59, 106; Fedailü’s-Sahabe, 12; Tirmîzî, Kıyâmet, 2.

sorulan sorulara tatmin edici cevaplar verdiği,⁶¹ dolayısıyla soru-cevap yöntemini çok etkin kullandığı görülmektedir.

Resûlullah'ın (sav), soru-cevap yönteminin etkin kullandığı uygulamalardan birisi de Cibril Hadisidir. Hatta bu hadiste uygulanan yöntemin farkını ortaya koymak için, bilgi alış-veriş ilkesi esas alınarak genellikle öğretmen tarafından soru sorulmasıyla karşılıklı konuşma şeklinde uygulanan "muhavere usulü"nun kullanılmasına örnek olarak verilmektedir.⁶²

Cibril hadisinde, Cibril'in (as) Peygamber'e (sav) şu dört soruyu sorduğunu görmekteyiz:

- ✓ İman nedir?
- ✓ İslam nedir?
- ✓ İhsan nedir?
- ✓ Kıyamet ne zaman kopacaktır? Ancak Abdullah b. Ömer'in babası Ömer b. el-Hattâb'dan naklen rivayet hadislerde ilk soru; "İslam nedir?" sorusudur.

Sorulan sorulara bakıldığında, soruların belli bir amaca matuf olarak sorulduğu ve muhatap olunan insanların kişilik inşasında, öğretilmek istenen hususların önceden kurgulandığı görülmektedir. Zira öncelikle iman ve İslam öğretildikten sonra, imanın ve İslam'ın tamamlayıcısı ve koruyucusu olup kamil ahlakı ifade eden ihsan öğretilmektedir. İman, ibadet, ahlak bir sıralamanın, cami (mescid) ve sonraki dönemlerde

⁶¹ Buhari, İman, 4-5; Rikak, 26; Mevakit 5; Cihad, 1; Edeb, 1; Tevhid, 48; Itk 2; Edeb 2; Müslim, İman, 64-65, 136-139; Birr, 1-2; Tirmizî, Deavat, 79; Ebû Dâvud, Tatavvu', 10; Nesaî, Mevakit, 35, 40.

⁶² Öcal, a.g.e., s. 251-253.

ise medrese merkezli İslami eğitim sisteminde gözetildiği müşahede edilmektedir.

Soru tekniği açısından bakıldığında, soruların; kısa, açık, öğretici ve anlaşılır olduğu, soruların sorulmasında belli bir amacın gözetildiği, muhatapların ihtiyaçlarının ön planda tutulduğu ve muhataplara öğretilmek istenen bilgilerin verilmesi için, soruların belli bir düzen ve plan çerçevesinde kurgulandığı görülmektedir. Dolayısıyla soru-cevap yöntemi çok etkili ve uygun bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca Peygamber Efendimiz'in Cibril (as) için kullandığı; "...size dininizi öğretiyor" ifadesi de, güzel sorunun ilmi değeri ve öğreticilik yönüne işaret etmektedir. Zira Cibril (as) sadece soru sormasına rağmen Hz. Peygamber tarafından "muallim" olarak vasıflandırılmıştır. İbn Hacer, "Güzel soru, cevabın yarısıdır" sözünün ilmi muhitlerde haklı bir şöhrete sahip olduğunu ifade etmektedir.⁶³

Cevaplara gelince; cevapların "efradını cami, ağyarını mani" nitelikte olduğu, soruda istenilen bilgilerin tam, açık, doğru ve detaya boğulmadan verildiği görülmektedir.

Cebrail'in (as) her cevaptan sonra, cevabın doğruluğunu ve istenilen bilgiyi tam olarak karşıladığını vurgulaması, öğrenmenin pekiştirilmesi açısından önemlidir.

Ayrıca "kıyametin ne zaman kopacağı" konusundaki soruya, Peygamber'in (sav); bu konuda yeterli bilgiye sahip olmadığı anlamındaki "kendisine soru sorulan, soruyu sorandan daha fazla bilgi sahibi değildir" cevabı, öğretmende bulunması gereken özellikler bağlamında

⁶³ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, I/166.

manidardır. Yeterli derecede bilgi sahibi olunmayan konuda zorlama ve tutarsız cevaplar vermeye çalışmak, öğrenci için rol model olan öğretmenin saygınlığını yok edebilecek hatalı bir sonuca götürebilir. Öğretmene yakışan, hakkında malumat sahibi olmadığı konuda, “bilmiyorum” diyebilmesidir. Zira bu, kendisi için bir noksanlık değil⁶⁴, uyulması gereken bir erdemdir.

Sonuç

Çalışmamıza konu olan hadisin senedi ve metni sıhhat yönüyle değerlendirildiğinde, bu hadisin genel itibarıyla sahih olduğu, zayıf olan rivayetlerinin de sahih hadisler tarafından desteklenmek suretiyle hasen li gayrihi derecesine yükseltildiği söylenebilir. Hadislerin değişik rivayetlerinin lafızları arasında görülen farklılıkların, mana ile rivayetten kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Cibril hadisi olarak şöhret bulan hadiste anlatılan olayın en erken hicretin altıncı yılında gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Söz konusu olan hadisin eğitimle ilişkisi, hadisin sonunda yer alan; “...O Cibril’di. Size dininizi öğretmeye gelmişti.” ifadesiyle bizzat Peygamber (sav) tarafından açıklanmaktadır. Dolayısıyla hadis eğitim-öğretim açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Kuran-ı Kerim, kendisini bir öğretmen olarak takdim eden Peygamber’in (sav) yaptığı tebliğ görevinin aslında bir eğitim-öğretim faaliyeti olduğunu birçok ayeti kerimeyle beyan etmektedir. Peygamber (sav), İslam Dinini öğretme amacına yönelik eğitim-öğretim faaliyetleriyle,

⁶⁴ Nevevî, a.g.e., I/229.

Müslümanların hem maddi hem de manevi olarak kişiliklerinin inşasına çalışmıştır. Hz. Peygamber, İslâm'ı insanlığa tanıtacak ilk çekirdek kadroyu oluşturan sahabileri, günümüzde de geçerliliğini koruyan eğitim öğretim yöntemlerini uygulayarak yetiştirmiştir.

Hadiste, öğrenme-öğretme sürecinde kalıcılığı sağlayan, süreci canlı ve dinamik tutan en önemli vasıtalarından olan güdülenmenin (motivasyonun) etkili bir şekilde kullanıldığı ve güdülenmeyi sağlayan önemli faktörlerden olan dikkat ve merak duygusunun uyandırılmasının, öğretim sürecinin tamamına yayılmasına özen gösterildiği görülmektedir.

Konunun öğretilmesinde soru-cevap yönteminin tercih edildiği ve söz konusu metodun en verimli bir şekilde kullanılması için, sorulan sorulara ve verilen cevaplara dikkat edildiği müşahede edilmektedir.

Soru-cevap yönteminin etkili kullanılması için gerekli olan şartlara riayet edildiği, istenen bilgileri teferruata boğmadan açık, doğru ve tam olarak karşıladığı görülmektedir.

Söz konusu hadisten, yeterli bilgi sahibi olunmayan bir konuda hemen cevap vermek yerine beklemenin, ancak bilindiği kadarıyla açıklama yapmanın daha doğru olacağı mesajı alınmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Müessesetu Kurtuba, Kahire, trsz.
 Aydın, Mehmet Zeki, **Din Öğretiminde Yöntemler**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005.
 Aydın, Abdullah, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, Hadisevi, İstanbul, 2006.
 Azimâbadî, Ebû Abdurrahman Şerefu'l-Hakk Muhammed Eşref, **Avnu'l-Ma'bud Şerhu Suneni Ebî Dâvud**, Dâru'l-Feyha, Dimesk, 2009.

- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn, **Şuabu'l-İman**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410.
- Bilgin, Beyza - Şelçuk, Mualla, **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, Akid Yayıncılık, Ankara, 1991.
- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **Sahîhu'l-Buhârî**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1425/2004.
- Canan, İbrahim, **Hz. Peygamber'in (sav) Sünnetinde Terbiye**, Işık Akademi Yayınları, 2008.
- Çelik, Ömer – Öztürk, Mustafa, **Üsve-i Hasene Tebliğde-Terbiyede-Muamelede**, Erkam Yayınları, İstanbul, 2005.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî, **Sünenu Ebî Dâvud**, Dâru'l-Cenan, Beyrut, 1409/1988.
- Erdem, Münire, Akman, Yasemin, **Eğitim Psikolojisi**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2008.
- Hamidullah, Muhammed, **İslam Peygamberi**, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- Hökelekli, Hayati, **Din Psikolojisi**, TDV Yayınları, Ankara, 2008.
- İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, **el-Musannef**, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 1409.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalanî, **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru's-Selam, Riyad, Dâru'l-Feyhâ, Dimeşk, 2000, I/166.
- İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, Daireti'l-Maarifi'n-Nizamiye, Haydarabad, 1325.
- İbn Hibban, Muhammed b. Hibbân b Ahmed, **Sahîhu İbn Hibbân**, Thk. Şuayb. Arnavud, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1414/1993.
- İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak, **Sahîhu İbn Huzeyme**, Thk. Muhammed Mustafa el-'Azamî, el-Mektebetu'l-İslamî, Beyrut, 1390/1970.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, **Sünen**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1424/2003.

- Mubarekfûrî, Ebû'l-A'lâ Abdurrahman b. Abdurrahim, **Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Cami'î't-Tirmizî**, Dâru'l-Feyha, Dımeşk, 2011.
- Müslim, b. Haccac en-Nisâbûrî, **Sahîhu Müslim**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2010.
- Nesaî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, **Sünenu'n-Nesaî**, Mektebetu'l-Matbuati'l-İslamiyye, Halep, 1406/1986.
- Nevevî, Muhyeddin Ebû Zekeriyya Yahyab. Şeref, **Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî**, Dâru'l-Feyha, Dımeşk, 2010.
- Öcal, Mustafa, **Din Eğitim ve Öğretiminde Metodlar**, TDV, Ankara, 1990.
- Selçuk, Ziya, **Eğitim Psikolojisi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2009.
- Senemoğlu, Nuray, **Gelişi Öğrenme ve Öğretim**, Gazi Kitapevi, Ankara, 2005.
- Sindî, Nureddin b. Abdilhadi, **Sunenu'n-Nesaî bi Şerhi'l-Hafız Celaluddin es-Suyûtî ve Haşiyeti'l-imam es-Sindî**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1930.
- Şevkanî, Muhammed b. Ali, **Neylu'l-Evtar Şerhu Münteka'l-Ahbar**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2002.
- Taberânî, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, **el-Mu'cemu'l-Evsât**, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415.
- Tatlı, B., **Buhârî (v. 256) Öncesi Dönemde Cibril Hadisi ve Metin Tahli- li**, Dini Araştırmalar Dergisi, VIII/205-237.
- _____, **Buhârî (v. 2-56) Öncesi Kaynaklarda Cibril Hadisi'nin İsnadla- rının Tahlili**, Dini Araştırmalar Dergisi, VI/21-63.
- Tayalisî, Ebû Dâvud Süleyman b. Dâvud, **Müsnedu't-Tayalisî**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trsz.,
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, **Sünenu't-Tirmizî**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1423/2002.
- Tok, Türkay N., **Etkili Öğretim İçin Yöntem ve Teknikler, Öğretim İlke ve Yöntemleri içinde (s. 161-230)**, Pegem Akademi, Ankara, 2011.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed, **Mizanu'l-İ'tidal fi Nakdî'r-Rical**, Thk. Ali Muhammed el-Becavî, Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabi, Beyrut, 1382/1963.